

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ - ΚΡΑΤΟΣ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΠΛΟΚΕΣ

Ολγα Στασινοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

A. Οικογένεια - Κοινωνική Πολιτική : Εννοιολογικές Αναζητήσεις και Οριοθετήσεις.

Η διερεύνηση των αλληλεπιδράσεων της οικογένειας και της κοινωνικής πολιτικής είναι σημαντική όχι μόνο γιατί η οικογένεια αποτελεί τον κυριότερο αναπαραγωγικό θεσμό στην κοινωνία μας, με τον οποίο το κοινωνικό κράτος έχει κομβική και ιδιόζουσα σχέση, αλλά γιατί αναδεικνύει τον προβληματισμό των ορίων της ίδιας της κοινωνικής πολιτικής.

Ενας ευρύς ορισμός του επιστημονικού πεδίου είναι ίσως πρόσφορος για εννοιολογικές αναζητήσεις, ανταποκρίνεται όμως και στις σύγχρονες τάσεις διαρκούς διεύρυνσής του. Από τους τομείς τους οποίους " παραδοσιακά" θεωρούσαμε ως κατ' εξοχήν χώρους άσκησης κοινωνικής πολιτικής, δηλ. την υγεία, την πρόνοια, την κοινωνική ασφάλιση, και τα υπόλοιπα από τα γνωστά " έξη συστήματα", σήμερα έχουμε επέκταση και σε θέματα περιβάλλοντος, ελεύθερου χρόνου και πολιτιστικής δραστηριότητας, με ένα μεγάλο φάσμα μέτρων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. Τα όρια ανάμεσα στην κοινωνική πολιτική και άλλες πολιτικές, ιδιαίτερα την οικονομική, ανάμεσα στην κρατική ρύθμιση και την ιδιωτική πρωτοβουλία, εμφανίζονται πολύ πιο ασαφή από ό,τι είχαμε συνηθίσει να τα θεωρούμε τη "χρυσή εποχή" του κράτους πρόνοιας.¹

Σε αυτές τις παρατηρήσεις πρέπει να προσθέσουμε την επαναπροσέγγιση στα κρατούντα πρότυπα συγκρότησης της κοινωνικής πολιτικής - του "υπολειμματικού" και του "θεσμικού" - τους δύο αντιθετικούς πόλους της διαμάχης ανάμεσα στη φιλελεύθερη και τη σοσιαλδημοκρατική αντίληψη, κάτω από το πρίσμα της διάκρισης ανάμεσα σε διαφορετικά καθεστώτα κρατών πρόνοιας στις χώρες του "προνοιακού καπιταλισμού"². Αλλά και σε διεθνή πλαίσια, μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η δυναμική προβολή των προβληματισμών των χωρών του τρίτου κόσμου και των κοινωνικών κινημάτων καθιστούν αναγκαία την αναζήτηση νέων ερωτημάτων και ευρύτερης πλατφόρμας διεκδικήσεων από αυτή των αναπτυγμένων, εθνικών, δυτικοευρωπαϊκών κρατών.

Ισως λοιπόν σήμερα ο ευρύς ορισμός που έδωσε πριν από χρόνια ο Peter Townsend μας είναι και πάλι χρήσιμος, ιδιαίτερα αν τον εμπλουτίσουμε με τις επισημάνσεις του Μαρξιστικού και φεμινιστικού χώρου, όπου η μελέτη της κοινωνικής πολιτικής και του κράτους πρόνοιας αποτελεί σημείο αιχμής: Ως κοινωνική πολιτική μπορούμε να ορίσουμε" το σύνολο των ρυθμίσεων και θεσμών με τους οποίους σε μία κοινωνία επιχειρείται η προώθηση, η επιβράδυνση, ή και η παρεμπόδιση της κοινωνικής αλλαγής." Είναι μια συνειδητή παρέμβαση,

1. Η μεταπολεμική περίοδος μέχρι το τέλος του '60 στη δυτική καπιταλιστική Ευρώπη, όπου αναπτύσσονται οργανωμένα και διευρυμένα συστήματα θεσμικού τύπου. Ο όρος αναφέρεται και από τον I. Gough (1982) *The Political Economy of the Welfare State*. MacMillan

2. Ο όρος αναφέρεται στις ανεπτυγμένες χώρες του Κράτους Πρόνοιας από τον Esping-Andersen, ο οποίος διακρίνει διαφορετικά καθεστώτα κράτους πρόνοιας. (G. Esping - Andersen, 1990, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* Polity Press). Επίσης, για μία συνοπτική παρουσίαση των απόψεων για το κράτος πρόνοιας βλ. Ολγα Στασινοπούλου (1990) *Το Κράτος Πρόνοιας*. Guttenberg.

με απρόβλεπτες συχνά επιπτώσεις, στην κοινωνική αναπαραγωγή σε συνθήκες κοινωνικής ανισότητας με κύριες παραμέτρους την τάξη, το φύλο και τη φυλή.³

Το εθνικό κοινωνικό κράτος έχει έναν σημαντικό όσο και ανιψιαστικό ρόλο ο οποίος όμως στις σημερινές συνθήκες διαπλοκής των επιπέδων του τοπικού, του εθνικού και του υπερεθνικού καλείται να λειτουργήσει στα πλαίσια ενός νέου πλουραλισμού, για το σαφές περιεχόμενο του οποίου και το χαρακτηρισμό του ως "νέου" υπάρχουν πολλά ερωτηματικά.

Μέσα στο κλίμα ραγδαίων και ευρύτατων ανακατατάξεων, ρευστότητας και όξυνσης κοινωνικών προβλημάτων, με την παρουσία μορφών απόλυτης φτώχειας και εξαθλίωσης στους κόλπους του ίδιου του λίκνου του περίφημου "κράτους πρόνοιας", η οικογένεια προβάλλει σαν το μόνο σταθερό κοινωνικό σημείο. Ένας θεσμός και ένας χώρος έκφρασης του "προσωπικού" σε αντίθεση με το "δημόσιο", το σταθερό κύτταρο που επιζεί μέσα από όλες τις καταιγίδες.

Παρ' όλη την ποικιλομορφία των οικογενειακών σχημάτων και την καταγγελία κατά καιρούς ότι η οικογένεια περνάει κρίση, η δύναμη του ιδεολογικού προτύπου παραμένει αναλλοίωτη, με αυξημένη μάλιστα σημασία σε συνθήκες κρίσης, όπου επιβεβαιώνεται ο ρόλος της ως κυρίαρχου φορέα φροντίδας και κάλυψης ευρέως φάσματος οικονομικών συναισθηματικών και άλλων αναγκών.⁴

Η κοινωνική πολιτική αναγνωρίζει τη σημασία της οικογένειας ως φορέα αναπαραγωγής και φροντίδας. Ποιές είναι όμως οι συνθήκες και οι επιπτώσεις αυτής της αναγνώρισης και των βαρών τα οποία άμεσα ή έμμεσα σηκώνει η οικογένεια; Στη βάση ποιάς διερεύνησης και κατανόησης του θεσμού αυτού ως πολυσχιδούς πραγματικότητας και κυρίαρχου ιδεολογικού προτύπου; Και πώς κατανοούμε τη σχέση οικογένειας - κοινωνικού κράτους ως κομβικό σημείο ανάλυσης;

Πριν όμως προχωρήσουμε βαθύτερα σε αυτά τα ερωτήματα, ας διευκρινίσουμε ποιοί είναι εκείνοι οι τομείς της κοινωνικής πολιτικής οι οποίοι αφορούν την οικογένεια. Ως πρώτο σημείο αναφοράς έχουμε την οικογενειακή πολιτική, δηλαδή το σύνολο των μέτρων και ρυθμίσεων, ατομικών ή συλλογικών, τα οποία αφορούν κατά κύριο λόγο ζητήματα δημογραφικής σύνθεσης και εξέλιξης, αναπαραγωγής και οικογενειακού προγραμματισμού, προστασίας μητρότητας και παιδιού. Τα μέτρα περιλαμβάνουν επιδοτήσεις ή απ' ευθείας παροχή υπηρεσιών, αν και στην Ελλάδα φαίνεται να επικρατεί - όπως και σε άλλους τομείς της κοινωνικής πολιτικής - η λογική της επιδότησης. Οι παροχές γίνονται είτε στην οικογένεια σαν σύνολο είτε σε μέλη της σαν άτομα (π.χ. επιδότηση ατόμων με ειδικές ανάγκες). Αλλά και στην πρώτη περίπτωση αποδέκτης είναι ένας από τους συζύγους.

Μπορούμε να διακρίνουμε λοιπόν κατ' αρχήν μέτρα κοινωνικής πολιτικής τα οποία αφορούν άμεσα την οικογένεια σαν θεσμό και φορέα κάλυψης αναγκών, και έμμεσα, μέσω των ρυθμίσεων οι οποίες ωφελούν τα επιμέρους μέλη της.⁵

Έμμεσα όμως επιδρούν στην οικογένεια:

α. άλλοι τομείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής, π.χ. εκπαίδευσης, απασχόλησης, κατοικίας, κοινωνικής ασφάλισης, και

β. άλλες πολιτικές, όπως η οικονομική και ιδιαίτερα η πολιτική μισθών και η φορολογική πολιτική, οι οποίες συχνά εμπλέκονται ή μπορεί και να έρχονται σε αντίθεση με τα μέτρα της

3. P. Townsend, (1975) *Sociology and Social Policy* σ. 3 Penguin και F. Williams (1989) *Social Policy, A critical introduction* Polity press.

4. M. Barrett & M. Macintosh (1982) *The Antisocial Family*. Verso

5. S.L. Zimmerman (1988) *Understanding Family Policy* Sage.

κοινωνικής πολιτικής, όταν στόχος της είναι να μετριάσει τις δυσμενείς επιπτώσεις της εφαρμογής αυτών των πολιτικών : π.χ. ανεργία, ψυχική διαταραχή, οικογενειακή θεραπεία.

Πού λοιπόν πρέπει να επεκταθούμε και πού να σταματήσουμε όταν διερευνούμε τη σχέση οικογένειας - κράτους και κοινωνικής πολιτικής με στόχο τη στήριξη και την κάλυψη αναγκών της στο σύνολο και στα επί μέρους μέλη της;

Β. Οικογένεια - Κράτος Πρόνοιας

Η διαπλοκή του Δημόσιου και του Ιδιωτικού/Προσωπικού χώρου.

Η κρατούσα προσέγγιση στην κοινωνική πολιτική σε θέματα οικογένειας και κράτους στηρίζεται στην αντίληψη :

α. της διάσπασης της πραγματικότητας σε σφαίρες: την οικονομική και την πολιτική, την ιδιωτική και τη δημόσια, και

β. του κράτους ως κυρίαρχου μηχανισμού εξουσίας και της οικογένειας ως κυρίαρχου κοινωνικού χώρου αναπαραγωγής και προσωπικών σχέσεων.

Το κράτος συνδέεται κατ' εξοχήν με τη δημόσια σφαίρα, ενώ η οικογένεια κυριαρχεί στη σφαίρα του προσωπικού, όπου οι διάφορες μορφές κοινωνικών σχέσεων αξιολογούνται στο φώς της προετοιμασίας, δημιουργίας ή διάλυσης και αμφισβήτησης της οικογένειας.

Σημαντικό επομένως μέρος του προβληματισμού αφορά συνήθως την παρέμβαση του κράτους για να προστατεύσει την οικογένεια, την οποία θεωρεί ως έναν από τους σημαντικότερους θεσμούς, στενά δεμένο με την έννοια και την επιδίωξη του έθνους και στην αρμονική λειτουργία της κοινωνίας. Αλλά και η κριτική η οποία ασκείται στηρίζεται στην ίδια βάση, επισημαίνοντας τις ελλείψεις και τις επιπτώσεις μιας υπολειμματικής κοινωνικής πολιτικής, καταγγέλλοντας τα αρνητικά σημεία της απουσίας της κρατικής παρέμβασης, ή της παρουσίας της ως φορέα καταστολής και μόνον εκεί όπου θα έπρεπε να υπερισχύει ο κοινωνικός τους χαρακτήρας.

Το σημείο εκκίνησης είναι το ίδιο: Η παρέμβαση του δημόσιου στον προσωπικό χώρο, η λογική της κατάτμησης και των διαχωρισμών και σε αυτή τη βάση η αναζήτηση των θετικών και αρνητικών σημείων της τάσης του κράτους να διεισδύει και να ηγεμονεύει, ή να αδιαφορεί και να καταστέλλει. Ερωτήματα για την έκταση και τη μορφή των μέτρων κοινωνικής πολιτικής σε σχέση με την οικογένεια περιορίζονται κατα κύριο λόγο στην οικογενειακή πολιτική, το δημογραφικό πρόβλημα καθώς και κοινωνικά προβλήματα που αφορούν τους νέους, εκλαμβανόμενα ως προβλήματα κοινωνικοποίησης.

Ζητήματα τα οποία αφορούν την επίδραση της οικογένειας στο κράτος και του ρόλου της στην κοινωνική πολιτική, είτε δεν προσεγγίζονται με την ίδια βαρύτητα, είτε θεωρούνται δυσλειτουργικά φαινόμενα και μία ακόμα έκφραση της ανεπάρκειας του κρατικού μηχανισμού και της υπανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στη χώρα μας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα βρίσκουμε στον τομέα της υγείας, σε πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο επίπεδο, της εκπαίδευσης και πολλών μορφών φροντίδας, όπου η οικογένεια σηκώνει ένα μεγάλο βάρος οικονομικής στήριξης και άμεσης παροχής υπηρεσιών.

Αλλά η παραπάνω θεώρηση έχει και ευρύτερες επιπτώσεις στην προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας της μορφής του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα και της υπανάπτυξής του, σε σύγκριση με τα διευρυμένα κράτη πρόνοιας του Δυτικοευρωπαϊκού κόσμου : Διαμορφώνεται η άποψη, ότι ένας σημαντικός και κεντρικός σημασίας παράγοντας της υπολειμματικής μορφής κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα είναι αυτή η ίδια η ύπαρξη της

Ελληνικής οικογένειας και των συγγενικών πλεγμάτων, θεσμών οι οποίοι μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον, εκάλυπταν ένα μεγάλο φάσμα αναγκών, εκεί όπου σε άλλες χώρες το κενό που άφηνε η υποχώρησή τους δημιουργούσε επιτακτική την ανάγκη παρέμβασης του κράτους.⁶

Η άποψη αυτή έχει δύο τουλάχιστον ερείσματα:

1. Την αλληλεπίδραση του δημόσιου και ιδιωτικού/προσωπικού χώρου όπου η σφαίρα των οικονομικών σχέσεων είτε δεν αποτελεί μέρος του προβληματισμού, είτε αποτελεί μία ακόμα αιτία της αναγκαιότητας παρέμβασης του κράτους, ενισχύοντας έτσι την αντίληψη της διασπασμένης κοινωνικής πραγματικότητας, και της έλλειψης σύνδεσης των φαινομένων με την κοινωνική δομή και τη δυναμική θεμελιακών κοινωνικών διαδικασιών.

2. Την ύπαρξη, και πάντως την καθολική επικράτηση ενός προτύπου οικογένειας στην οποία μπορούμε να αναφερόμαστε, (η Ελληνική Οικογένεια) και την πεποίθηση ότι αυτό το καθολικό πρότυπο, αναλλοίωτο και α - ιστορικό, είναι ένας ελαστικός, προσαρμοσμός, θαυμαστής αντοχής θεσμός κάλυψης αναγκών πάσης φύσεως σε πείσμα των ευρύτερων κοινωνικών αλλαγών.

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις δεν ανιχνεύεται καθόλου το θέμα των ορίων, τόσο της κρατικής παρέμβασης όσο και της οικογένειας και των άτυπων δικτύων, των δυνατοτήτων τους να ανταποκριθούν ποσοτικά και ποιοτικά στην εκπλήρωση του ρόλου τους, ενώ παραμένει έξω από την προβληματική της ανάλυσης ο ιδιωτικός, κερδοσκοπικός και μάλιστα τομέας παροχής υπηρεσιών και οι αλλαγές σε συλλογικές μορφές κάλυψης στα πλαίσια της τοπικής κοινότητας. Κυρίως όμως δεσπόζει η υπόθεση ότι το ανεπτυγμένο κράτος πρόνοιας αφαιρεί από την οικογένεια ένα μεγάλο μέρος των παραδοσιακών λειτουργιών της φροντίδας, ενώ οι σύγχρονες μαρτυρίες από αυτές τις χώρες κάθε άλλο παρά την επαληθεύουν.

Γ. Οικογενειακά σχήματα και αναπαραγωγή οικογενειακών προτύπων.

Σε αντίθεση με τα κρατούντα πρότυπα και τις κυρίαρχες υποθέσεις στην πρακτική της άσκησης κοινωνικής πολιτικής, η σύγχρονη κοινωνιολογία της οικογένειας και η μελέτη της ιστορίας της οικογένειας επισημαίνουν την ύπαρξη πολλών μορφών οικογενειακών σχημάτων.⁷ Καταγγέλλουν την αποτυχία των κρατικών μηχανισμών να καταγράψουν αυτή την ποικιλομορφία, καθώς και τις επιπτώσεις για την κάλυψη αναγκών σε ατομική και συλλογική βάση.

Σημαντική εδώ είναι η διάκριση ανάμεσα στο νοικοκυριό και την οικογένεια, και η προσέγγιση της οικογένειας ως ιδεολογικής κατασκευής, ιδιαίτερα μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής αναπαραγωγής.

Το νοικοκυριό έχει μία κοινωνική - υλική βάση, ενώ η οικογένεια αποτελεί μία κοινωνική - ιδεολογική κατασκευή. Το νοικοκυριό αποτελεί ένα σύστημα συγκατοικούντων οικιακών ομάδων, μία υλική μονάδα, στα πλαίσια της οποίας τα άτομα οργανώνουν την κατανομή των πόρων, την διεκπεραίωση ορισμένων δραστηριοτήτων και συνάπτουν σχέσεις παραγωγικής, αναπαραγωγικής και καταναλωτικής φύσης, αποτελώντας έτσι και μέρος των ευρύτερων αυτών διαδικασιών στο επίπεδο του κοινωνικού συνόλου. Διαφοροποιούνται ταξικά και σύμφωνα με το πλέγμα δραστηριοτήτων τους που αφορούν την ίδια τους την συγκρότηση και αναπαραγωγή (π.χ. κανόνες κληρονομιάς, μορφές απασχόλησης, μετανάστευσης, κλπ.)

6. Παρόμοιες απόψεις κινούνται στα πλαίσια της λειτουργιστικής θεώρησης με κύριο εκπρόσωπο τον T. Parsons.

7. Επισημαίνεται και στην εισήγηση της Κας Α. Μουσσούρου

συμβάλλουν στην ευρύτερη αναπαραγωγή της κοινωνίας σύμφωνα με τις παραμέτρους τάξη, φύλο και φυλή.⁸

Η οικογένεια είναι πολύ πιο δύσκολο να οριστεί. Δύο τουλάχιστον κριτήρια έχουν επικρατήσει σε μεγάλο βαθμό: Το βιολογικό, βασισμένο στις συγγενικές σχέσεις ορισμένων μελών του νοικοκυριού και ο ιδεολογικός/κανονιστικός της χαρακτήρας. Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη ότι τα άτομα γίνονται μέλη ενός νοικοκυριού μέσα από την οικογενειακή μορφή σχέσεων, όχι γιατί αυτή είναι η μόνη πιθανή μορφή, αλλά γιατί αυτή είναι η κυρίαρχη μορφή, ευρέως αποδεκτή και επιθυμητή. Τονίζεται δηλαδή ότι τα άτομα εισέρχονται σε σχέσεις παραγωγής, αναπαραγωγής και κατανάλωσης στα πλαίσια του νοικοκυριού, με την οικογενειακή μορφή ως κύριο μέσο, αντανακλώντας συγχρόνως και αποκρύπτοντας τη ρεαλιστική πραγματικότητα της δημιουργίας και στήριξης του νοικοκυριού.⁹

Τα μέτρα της κοινωνικής πολιτικής αφορούν κατά κύριο λόγο και επιδρούν στην υλική βάση του νοικοκυριού, αλλά από την οπτική του ιδεολογικού προτύπου της κυρίαρχης μορφής κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή της οικογενειακής μορφής. Και ενώ μπορεί να στοχεύουν και στα δύο, συχνά δεν υιοθετούνται εκείνα τα οποία, αν και ανταποκρίνονται στις υπαρκτές ανάγκες της υλικής βάσης, θέτουν σε αμφισβήτηση, ή κατά διάφορους τρόπους απειλούν την κυριαρχία και αναπαραγωγή του ιδεολογικού προτύπου. Αντίθετα, μέτρα τα οποία μπορεί να δημιουργούν προβλήματα για την επιβίωση και αναπαραγωγή του νοικοκυριού - είτε μέτρα της κοινωνικής πολιτικής, είτε μέτρα άλλων πολιτικών που έμμεσα την επηρεάζουν, υιοθετούνται κάτω από την επιδραση του ιδεολογικού προτύπου, το οποίο εμπεριέχει ορισμένες υποθέσεις για τα μέλη του οικογενειακού σχήματος, τη δύναμη των σχέσεων κλπ. Ετσι επίσης εξηγούνται οι αντιφατικές αντιδράσεις σε διαφορετικά μέτρα τα οποία επιδρούν στην οικογένεια. Π.χ. μέτρα τα οποία συμβάλλουν στην οικονομική στήριξη του νοικοκυριού, μπορεί να απειλούν την επιβίωση του κυρίαρχου προτύπου (όπως οικονομικά μέτρα τα οποία αυξάνουν την ανεξαρτοποίηση των γυναικών ή των παιδιών μπορεί να θεωρούνται ότι συμβάλλουν στη δημιουργία προβλημάτων, στη συνοχή της οικογένειας ή στη θεμελιακή λειτουργία της κοινωνικοποίησης).

Η σημασία της οικογένειας προβάλλεται με ιδιαίτερη ένταση σε καιρό κρίσης και αναδιάρθρωσης του συστήματος της κοινωνικής πολιτικής. Εκτιμάται η συμβολή της στην κάλυψη αναγκών και την άσκηση φροντίδας, ενώ προτείνονται μέτρα στήριξης της οικογένειας σε αυτόν της τον ρόλο, σαν αντιστάθμισμα στις περικοπές των δαπανών και τη συρρίκνωση των κοινωνικών υπηρεσιών του δημόσιου φορέα. Τα θώματα γραφειοκρατικής ισοπέδωσης και ταλαιπωρίας επισημαίνονται πολύ περισσότερο από τις ευεργετικές πλευρές των κρατικών ρυθμίσεων, ενώ τονίζεται και πάλι η βασική αντίθεση ανάμεσα στις απρόσωπες, ψυχρές και γραφειοκρατικές διαδικασίες του κρατικού μηχανισμού και τη ζεστασιά, την προσωπική σχέση και ιδιαιτερότητα η οποία θεωρείται ότι χαρακτηρίζει την άσκηση φροντίδας από την οικογένεια και τα συγγενικά πλέγματα.

Μέσα λοιπόν από την κοινωνική πολιτική, προβάλλεται και αναπαράγεται το κυρίαρχο κάθε φορά ιδεολογικό πρότυπο στη βάση ορισμένων υποθέσεων :

α.οτι υπάρχει μία αναγνωρίσιμη, οωστή, λειτουργική οικογένεια, η οποία συμβάλλει στην κοινωνική συνοχή και αναπαραγωγή, και

8. R.Rapp, E.Roes, R.Bridenthal(1983) *Examining Family History in Sex and Class in Women History* Newton. Προσεγγίσεις αυτού του τύπου αναπτύχθηκαν στα πλαίσια της μελέτης της ιστορίας της οικογένειας και κατά κύριο λόγο από τη φεμινιστική σκοπιά. Επίσης βλ. Thorne and Yalom (1982) *Rethinking the Family*, Longman - New York.

9. Βλαμείως προηγούμενη σημείωση.

β.ο.π η οικογενειακή ομάδα είναι ένα δεμένο σύνολο, όπου δεν υπάρχουν ενδογενείς ανισότητες κατά φύλο, ηλικία, εισόδημα κλπ. Θέματα σύγκρουσης, ανισότητας στη διαχείριση του εισοδήματος, καθώς και άλλων πόρων, όπως είναι ο διαθέσιμος χρόνος, καθώς και το ερώτημα ως ποιο βαθμό τα υπαρκτά οικογενειακά σχήματα μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του προτύπου, δεν αγγίζονται, ή εισάγονται από την οπτική της παθολογίας.

Οι επιπτώσεις για την κάλυψη αναγκών είναι πολύμορφες:

α.Η επικέντρωση σε ένα ιδεολογικό πρότυπο, αφήνει απ' έξω μεγάλο αριθμό ατόμων και ομάδων τα οποία δεν εμπίπτουν στον αναγνωρίσιμο και κοινωνικά αποδεκτό χώρο, με αποτέλεσμα οι ανάγκες τους να μην αναγνωρίζονται και να μην καλύπτονται.

β. Η διαπίστωση της απόστασης των υπαρκτών συνθηκών οικογενειακής ζωής από το κανονιστικό πρότυπο δημιουργεί συχνά κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα, αίσθημα παθολογικής υστέρησης και αποτυχίας (π.χ. ο αποτυχημένος πατέρας, η αποτυχημένη σύζυγος και μητέρα, το παιδί που συνεχώς απογοητεύει κλπ.). Συχνά μάλιστα η οδυνηρή διαπίστωση των ορίων συνοδεύει την ανάπτυξη τακτικών απομάκρυνσης και εκλογίκευσης της αδυναμίας ή απροθυμίας ορισμένων μελών να παρέχουν φροντίδα κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, προκαλώντας και ενοχοποιήσεις οι οποίες στρέφονται τελικά ενάντια στα ίδια τα άτομα που χρειάζονται τη φροντίδα (μικρά παιδιά, ηλικιωμένοι, άτομα με ειδικές ανάγκες).

γ. Καλλιεργείται η αντίληψη της αυτοτέλει της οικογένειας ως κοινωνικού κυττάρου και δεν διερευνάται, ούτε επισημαίνεται η σημασία του βαθμού επικοινωνίας και εξάρτησης από τον άμεσο κοινωνικό της περίγυρο, δηλ. τη γειτονιά, την τοπική κοινότητα. Η σχέση τοπικής κοινότητας - οικογένειας είναι ένα πολύ σημαντικό ζήτημα, εν όψει μάλιστα της ανασκευής της κοινότητας από το κράτος ως φορέα άσκησης κοινωνικής πολιτικής, όπου αποσιωπώνται δύο τουλάχιστον σημαντικά ζητήματα :

- ότι προγράμματα από την κοινότητα σημαίνει συνήθως προγράμματα μέσα στην κοινότητα από τις οικογένειες, και

- ότι στις οικογένειες οι κύριοι φορείς φροντίδας είναι οι γυναίκες και όσοι δεν έχουν τακτική απασχόληση, δηλ. οι ηλικιωμένοι και οι άνεργοι.

Αυτές οι τυφλώσεις θέτουν συχνά σε κίνδυνο την ύπαρξη κοινοτικών προγραμμάτων, γιατί δεν έχουν μελετηθεί οι συγκεκριμένες μορφές οικογένειας και υπαρκτών νοικοκυριών που τη συνθέτουν, ώστε τα προτεινόμενα προγράμματα να απευθύνονται στις ανάγκες τους αλλά και να εξασφαλίζουν τη συμμετοχή τους. Παρουσιάζεται έτσι το φαινόμενο η οικογένεια να λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας και φρένο στην ανάπτυξη προγραμμάτων τα οποία στοχεύουν στην κάλυψη αναγκών των μελών της και τη στήριξή της. Επίσης, σημαντικές κατηγορίες φορέων φροντίδας, ή και εφεδρικού στρατού φροντίδας, παραμένουν αθέατοι ή αναξιοποίητοι, ενισχύοντας έτσι και άλλα πρότυπα κοινωνικής περιθωριοποίησης και απαξίας. Χαρακτηριστική είναι εδώ η περίπτωση ατόμων τρίτης ηλικίας, όπου τονίζεται η ανάγκη τους για φροντίδα και όχι η σημαντική τους προσφορά, η αίσθηση από τους άνεργους ότι είναι κοινωνικά άχρηστοι κλπ.

δ. Οικογενειακά σχήματα στα πλαίσια άλλων εθνοτήτων και πολιτισμικών ομάδων καθώς και εναλλακτικών τρόπων οργάνωσης του νοικοκυριού προσεγγίζονται ως παθολογικές αποκλίσεις, ενισχύοντας έτσι πολλές φορές το ρατσιστικό χαρακτήρα της κοινωνικής πολιτικής.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι η αναγνώριση και αναπαραγωγή ενός ιδεολογικού προτύπου οικογένειας καθώς και η ταύπιση σε μεγάλο βαθμό του ιδεολογικού προτύπου με την υλική του βάση, το νοικοκυριό, οδηγεί στην καλύτερη περίπτωση στη δημιουργία κενών στην ανίχνευση και ικανοποίηση αναγκών, με επιπτώσεις σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, ενώ συμβάλλει στην αναπαραγωγή ανισοτήτων με παραμέτρους το φύλο,

την τάξη, την ηλικία, την εθνότητα, την εναλλακτική αντίληψη για την οργάνωση των προσωπικών σχέσεων.

Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτό το φαινόμενο από πλευράς κράτους;

Ειδικότερα:

1. Ποιά είναι η σημασία της υιοθέτησης και αναπαραγωγής του προτύπου αυτού της οικογένειας για τη συγκρότηση και αναδιάρθρωση του κρατικού μηχανισμού, ιδιαίτερα σε σύνδεση με την κοινωνική του λειτουργία;

2. Ποιά είναι η σημασία του για την παρέμβαση του κράτους στην κοινωνική, (υλική και ιδεολογική) αναπαραγωγή ευρύτερα;

Δ. Οικογένεια και Κρατικός Μηχανισμός- Ζήτημα διείσδυσης ή διαπλοκής;

Ως προς το πρώτο ερώτημα μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ο κρατικός μηχανισμός στα πλαίσια των κοινωνικών ιδίως υπηρεσιών, προσβλέπει στην προώθηση εκείνων των προτύπων κοινωνικής οργάνωσης τα οποία εμπίπτουν στη "λογική" του, μπορεί να τα εντάξει στην αλυσίδα της διοικητικής του εξάρτησης και προβλεψιμότητας,¹⁰ ενώ συχνά με αυτόν τον τρόπο μεταλλάσσει ή μεταθέτει τον ορισμό του κοινωνικού προβλήματος, το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει, ή των αναγκών και δικαιωμάτων τα οποία καλείται να προστατεύσει και να ικανοποιήσει. Ένα παράδειγμα αποτελεί η απόφαση του Ανωτέρου Δικαστηρίου της Ν. Υόρκης, το οποίο προκειμένου να προστατεύσει το δικαίωμα για στέγαση του επιζώντος συντρόφου ενός ζευγαριού ομοφυλοφίλων, έδωσε έναν ορισμό της οικογένειας όπου απουσιάζει παντελώς το βιολογικό κριτήριο, και σύμφωνα με τον οποίο ο ορισμός της οικογένειας για τους σκοπούς προστασίας ενάντια στην έξωση, "δεν πρέπει να στηρίζεται σε νομικές κατασκευές, ή γενετικούς παράγοντες, αλλά αντίθετα, πρέπει να θρίσκει τα ερείσματά του στη ρεαλιστική πραγματικότητα της οικογενειακής ζωής. Μια πολύ πιο ρεαλιστική και σίγουρα εξ ίσου έγκυρη άποψη για την οικογένεια, περιλαμβάνει δύο ενήλικες συντρόφους δια βίου, των οποίων η σχέση έχει μακρά διάρκεια και χαρακτηρίζεται από συναισθηματική και οικονομική δέσμευση και αλληλεξάρτηση".¹¹

Η απόφαση αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μία προοδευτική όαση στην ενδυνάμωση της συντηρητικής άποψης για την οικογένεια στις ΗΠΑ τα τελευταία χρόνια, αποτελεί πάντως μία γλαφυρή περίπτωση παράκαμψης του κύριου προβλήματος, που σε αυτή την περίπτωση είναι η προστασία του κοινωνικού δικαιώματος στη στέγη, καθώς και ένα παράδειγμα αυτού που οι M. Barrett & M. Macintosh ονομάζουν "οικογενισμό": Δηλαδή την τάση εξάπλωσης και επικράτησης του οικογενειακού προτύπου προσωπικών σχέσεων σε βάρος άλλων μορφών, διότι μέσα από αυτήν την κοινωνικά αποδεκτή μορφή μπορούν τα άτομα να έχουν αναγνώριση των αναγκών τους και προστασία.¹² Μέσα από αυτό το πρίσμα η απόφαση παρουσιάζεται συντηρητική.

Αλλά η κοινωνική συμβολή μέσα από την ανάληψη βαρών από τα υπαρκτά οικογενειακά σχήματα δεν αφορά μόνο τη συγκρότηση και λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και την εξοικονόμηση πόρων. Η αναπαραγωγή της οικογενειακής μορφής

10. Το φαινόμενο αυτό προσεγγίζεται σε σχέση με την πολιτική στέγασης στο τοπικό επίπεδο, από την C. Cockburn, 1979, *The Local State*. Pluto press.

11. *The Guardian*, 8 Ιουλίου 1989. Η απόφαση αυτή προκάλεσε έντονες αντιπαραθέσεις στους νομικούς κύκλους.

12. Βλ.πρ. M.Barrett, M. Macintosh.

σχέσεων μέσα στη διοίκηση των υπηρεσιών λειτουργεί ως στοιχείο κοινωνικού ελέγχου και νομοποίησης ολόκληρου πλέγματος εξουσιαστικών σχέσεων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα στη χώρα μας αποτελεί η συμβολή των μελών της οικογένειας και των συγγενών στη λειτουργία των υπηρεσιών υγείας και στην πρωτοβάθμια φροντίδα. Συγχρόνως, οι μορφές επικοινωνίας και σχέσεων ανάμεσα σε νοσηλευτικό προσωπικό και ασθενείς, ή γιατρό και ασθενείς υπό αυτό το πρίσμα, μας θυμίζουν τα στερεότυπα του καλού και του κακού παιδιού, του αυστηρού ή συγκαταβατικού γονέα, των εξουσιαστικών συγγενικών πλεγμάτων, μέσα από τα οποία αρθρώνεται η φροντίδα.

Στη μελέτη της συγκρότησης των κοινωνικών υπηρεσιών πρέπει εκτός από την ποσοτική και ποιοτική διάστασή τους να μας απασχολεί και το θέμα των μορφών και τρόπων επικοινωνίας, των πλεγμάτων κοινωνικών σχέσεων που αναπαράγουν ευρύτερα, αλλά και της σημασίας τους για το κάθε άτομο χρήστη, καθώς μέσα από αυτή την επικοινωνία διαμορφώνεται η εικόνα που έχει για τον εαυτό του σαν πολίτη. Από αυτό το πρίσμα, μπορούμε να προβάλλουμε την υπόθεση, ότι οι κοινωνικές υπηρεσίες λειτουργούν και σαν φορείς κοινωνικοποίησης, με κυρίαρχη την παρουσία της οικογενειακής και της κρατικής μορφής κοινωνικών σχέσεων.

Ως προς το δεύτερο ερώτημα επισημαίνουμε τα εξής:

Η επικράτηση του θεσμικού μοντέλου της κοινωνικής πολιτικής και η σύνδεση της ιδέας του κράτους πρόνοιας με τη διεύρυνση της κρατικής παρέμβασης και παροχής υπηρεσιών αφορά τόσο τη διεύρυνση του κρατικού μηχανισμού όσο και την αναδιάρθρωση κοινωνικών σχέσεων και μηχανισμών απαραίτητων για την αναπαραγωγή του ίδιου του κοινωνικού συστήματος. Η σημασία λοιπόν της κοινωνικής πολιτικής και ιδιαίτερα του κράτους πρόνοιας δεν εξαντλείται στην κάλυψη αναγκών σημαντικών για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης στην υλική της διάσταση, ούτε στην επίτευξη συναίνεσης και κοινωνικής ειρήνης. Επεκτείνεται και στην αναπαραγωγή προτύπων και μορφών σχέσεων μέσα στους χώρους υλοποίησης της πολιτικής, σημαντικών για την αποδοχή των αναδιαρθρώσεων οι οποίες προωθούνται προς όφελος του οικονομικού συστήματος και με γνώμονα τις ανάγκες του κεφαλαίου.

Η μονοπώληση από το κοινωνικό κράτος του ρόλου του εκφραστή των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου, και του "συλλογικού" σε αντίθεση με το "ατομικό" έχει τεράστια ιδεολογική σημασία, ενώ λειτουργεί σαν τρόπος κοινωνικοποίησης του κόστους παραγωγής και διατήρησης της εξατομικευμένης κατανάλωσης στη βάση της κοινωνικής αναπαραγωγής.¹³

Οι επιπτώσεις είναι φανερές και στις αλλαγές οι οποίες παρατηρούνται σχετικά με την ατομικότητα ή τη συλλογικότητα της οικογενειακής ζωής, όπου επισημαίνεται αύξηση στις ατομικιστικές μορφές συμπεριφοράς σε βάρος της συλλογικής δράσης και λειτουργίας.

Αυτά τα φαινόμενα έχουν μεγάλη σημασία για τα υπαρκτά νοικοκυριά και οικογενειακά σχήματα και την οργάνωση του προσωπικού χώρου. Ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη μας ότι το κράτος δουλεύει με γραφειοκρατικούς τρόπους, αφαιρετικές κατηγοριοποιήσεις, και εξειδικευμένες καταμήσεις της πραγματικότητας, η αναδιάρθρωση του μηχανισμού του κοινωνικού κράτους και της σχέσης του με τον ιδιωτικό χώρο, έχει πολλαπλές συνέπειες:

- Επιφέρει αλλαγές οργανωτικού και διοικητικού χαρακτήρα οι οποίες επηρεάζουν την έκταση και ποιότητα των προσφερόμενων υπηρεσιών, τη διαθεσιμότητα και προσπελασιμότητά τους
- Με την ενίσχυση της μορφής των πελατειακών σχέσεων προωθεί συγκεκριμένες διασυνδέσεις και πλέγματα εξάρτησής τους από τον κρατικό μηχανισμό, τα οποία όχι μόνο εμποδίζουν την

13. Holloway and Picciotto eds. (1978). *State and Capital: A marxist debate*. Allen & Unwin.

ανάπτυξη ενός γνήσια θεσμικού προτύπου, αλλά εξευτελίζουν προσωπικότητες και επηρεάζουν τις ίδιες τις προσωπικές σχέσεις.

- Οι αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις οι οποίες αναπαράγονται μέσα στον κρατικό μηχανισμό, καθώς διαφορετικά κομμάτια του αποκρυσταλλώνοντας διαφορετικά συμφέροντα, εμπλέκουν επαγγέλματα κλειδιά στην άσκηση κοινωνικής πολιτικής, ιδιαίτερα όσο πιο προχωρημένη είναι η κρατικοποίηση αυτών των επαγγελμάτων. Οι επιπτώσεις των αντιπαραθέσεων είναι συχνά η παρεμπόδιση, κακή λειτουργία ή και διακοπή της λειτουργίας σημαντικών υπηρεσιών στους χώρους της υγείας και της πρόνοιας. Οι οικογένειες χρεώνονται την κρίση που προκαλείται, με αυξημένες υποχρεώσεις για φροντίδα, ταλαιπωρία και αυξημένο κόστος¹⁵. Μεγάλη σημασία έχει εδώ η ιδιωτικοποίηση και η άσκηση άλλων αναδιαρθρωτικών μέτρων, π.χ. μετατάξεις. Είναι ενδιαφέρον ότι η διάσταση των επιπτώσεων αυτών των μέτρων για την ελληνική οικογένεια λείπει παντελώς και από τον τύπο της αντιπολίτευσης, αλλά ούτε λαμβάνεται υπ' όψη από μία κυβέρνηση η οποία έχει έντονο οικογενισμό στα ιδεολογικά της θεμέλια.

- Αλλά και πιο έμμεσα επιδρούν αυτές οι διαδικασίες, μέσα από την αναδόμηση και κρατικοποίηση του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου.

Εδώ αναφερόμαστε ιδιαίτερα στην ανασκευή της τοπικής κοινότητας με βάση την κρατική λογική και στην τάση της μετατόπισης βαρών στα λεγόμενα άτυπα δίκτυα, χωρίς τη δημιουργία των ανάλογων προϋποθέσεων υποστηρικτικής υποδομής και δύναμης αποφάσεων.

Η προώθηση από το κράτος, ενός μοντέλου οικογένειας μέσα από την κοινωνική του πολιτική, έχει σημαντικές επιπτώσεις για την εκτίμηση και την κάλυψη μεγάλου φάσματος αναγκών, καθώς αποσιωπά και ενισχύει την ανισότητα κατα φύλο και ηλικιακή ομάδα.

Ενα παράδειγμα αφορά τις μεθόδους μέτρησης και καταπολέμησης της φτώχειας. Η κυρίαρχη τάση προσεγγίζει τη φτώχεια από την οικονομική της πλευρά, με το εισόδημα σαν κύρια παράμετρο. Συγχρόνως, γίνεται λόγος για οικογενειακό εισόδημα. Οι οικονομικοί πόροι προβάλλονται ως οι σημαντικότεροι για τη μέτρηση της φτώχειας, ενώ γίνεται η υπόθεση ότι επικρατεί ισότητα όσον αφορά τη διαχείριση του εισοδήματος και των άλλων πόρων μέσα στην οικογένεια.

Όμως οι σύγχρονες προσεγγίσεις επισημαίνουν ότι ο χρόνος είναι σημαντική παράμετρος, με διαφορετική σημασία για ορισμένα οικογενειακά σχήματα, αλλά και για τα μέλη τους π.χ. οικογένειες με άτομα με ειδικές ανάγκες, όπου οι γυναίκες είναι συνήθως οι κύριοι φορείς φροντίδας, ή η εντατικοποίηση της φροντίδας που συνεπάγονται οι ιδιωτικοποιήσεις και οι περικοπές δαπανών στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Επομένως, η αύξηση του κόστους της φροντίδας δεν εκφράζεται μόνο με οικονομικά μεγέθη. Αυξάνεται και ο χρόνος τον οποίο πρέπει να διαθέσουν οι φορείς φροντίδας για να επιτύχουν τον ίδιο σκοπό (μεγαλύτερες αποστάσεις, περισσότερη ώρα αναμονής, περισσότερη ώρα για να βρεί κανείς τα απαραίτητα αγαθά σε φθηνότερη τιμή, αύξηση του ποσοστού προσωπικής εργασίας κλπ.).

Αλλά και σε ό,τι αφορά τη διαχείριση των οικονομικών πόρων του νοικοκυριού, τα άτομα τα οποία δεν έχουν δύναμη απόφασης στον τρόπο διαχείρισης μπορεί να βρίσκονται σε κατάσταση ένδειας, ενώ το συνολικό εισόδημα δεν τοποθετεί τη συγκεκριμένη οικογένεια κάτω από το όριο, ή άλλης μορφής ένδειας, π.χ. πνευματικής, πολιτιστικής, κλπ. Οι σύγχρονες

15. Η οικογένεια είναι ένας πολυσθενής φορέας σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά, ο οποίος αναφέρεται στο φαινόμενο της πολυσθενείας των φορέων στο Κράτος - Κοινωνία - Εργασία στη Μεταπολεμική Ελλάδα. Θεμέλιο.

προσεγγίσεις για τη "Νέα φτώχεια", σημαντικές στην εφαρμογή προγραμμάτων της ΕΟΚ, περιλαμβάνουν και αυτούς τους προβληματισμούς.

Στον τρόπο με τον οποίο το κράτος προσεγγίζει αυτά τα θέματα διαφαίνεται τουλάχιστον μία κυρίαρχη υπόθεση: οτι τα άτομα, και ιδιαίτερα οι γυναίκες θέλουν και μπορούν να φροντίζουν, και οτι ο χρόνος τους είναι αφάνταστα ελαστικός, ώστε να επιμηκύνεται ανάλογα με τις περιστάσεις. Η διαχείριση όμως του χρόνου επιδρά στην ποιότητα και στην έκταση των προσωπικών σχέσεων και της επικοινωνίας, περιορίζοντας συγχρόνως τις δυνατότητες των άτυπων δικτύων φροντίδας να αναπτυχθούν. Εδώ βλέπουμε μία από τις πολλές αντιφάσεις της νεοφιλελεύθερης αντίληψης για την κοινωνική πολιτική: ενώ ενδιαφέρεται να αναπτύξει τα άτυπα δίκτυα, η πολιτική των ιδιωτικοποιήσεων και της λιτότητας μειώνει σημαντικά την αποτελεσματικότητά του. Αυτό συμβαίνει γιατί κύριος στόχος δεν είναι η κατανόηση των φαινομένων σφαιρικά και η διεύρυνση της φροντίδας στο κοινωνικό σύνολο, δηλαδή η ουσιαστική κοινωνικοποίησή της, αλλά η μείωση του κόστους των υπηρεσιών με παράλληλη στήριξη του ιδιωτικού κερδοσκοπικού τομέα.

Ε. Εξάρτηση ή Ανεξαρτησία; Το δίλημμα από την σκοπιά της οικογένειας

Ο νεοφιλελευθερισμός από την πλατφόρμα της κρίσης του κράτους πρόνοιας επανέφερε στο προσκήνιο τον προβληματισμό γύρω από το θέμα εξάρτηση - ανεξαρτησία των πολιτών από το κράτος. Η ιδεολογική βάση των προτεινόμενων και επιχειρούμενων ιδιωτικοποιήσεων στην Ευρώπη και την Ελλάδα εμπεριέχει το (ηθικού χαρακτήρα) δίλημμα της εξάρτησης από το κοινωνικό κράτος, ή της ανεξαρτησίας στα πλαίσια της ελεύθερης λειτουργίας της αγοράς.

Στην κάλυψη όμως μεγάλου φάσματος αναγκών, η επιλογή, αν υπάρχει, είναι περισσότερο ανάμεσα σε διαφορετικές εξαρτήσεις: από την οικογένεια και τα συγγενικά πλέγματα, τον εργοδότη και την αγορά εργασίας, το κράτος και τους δημόσιους φορείς, τους ιδιωτικούς μη κερδοσκοπικούς φορείς. Ειδικά στην Ελλάδα, ο χαρακτήρας της κοινωνικής πολιτικής και το κράτος των επιδομάτων δεν αφήνουν και πολλά περιθώρια, ιδιαίτερα για τις ομάδες του πληθυσμού που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση.¹⁶

Όπως ορθά παρατηρεί ο Κ. Τσουκαλάς, η οικογένεια είναι ένας πολυσθενής φορέας μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της δομημένης από το ίδιο το Ελληνικό κράτος εξάρτησης και συγκρότησης του κοινωνικού ιστού. Όμως δύο ζητήματα διαφοροποιούν εδώ την προσέγγιση του διλήμματος από τη σκοπιά της ανάλυσης της οικογένειας:

α. Η εξάρτηση δομείται και βιώνεται διαφορετικά από τα δύο φύλα, μέσα και έξω από την οικογένεια, και

β. Οι αντιλήψεις γύρω από αυτό το ζήτημα διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ διαφορετικών οικογενειακών σχημάτων, ανάλογα με πολιτισμικές, φυλετικές και άλλες παραμέτρους.

Για τις γυναίκες η εξάρτησή τους δομείται περισσότερο πάνω στο ρόλο τους ως φορείς φροντίδας, ενώ για τους άντρες και για τα παιδιά, πάνω στο γεγονός οτι είναι κατά κύριο λόγο αποδέκτες φροντίδας, κάτι που το θεωρούν φυσικό στα πλαίσια του καταμερισμού των

16. Hilary Land The Construction of Dependency σ.141 -159 στο The Goals of Social Policy MacMillan
Επίσης βλ. J. Finch & D. Groves (1980) Community Care and the Family. A case for Equal Opportunities? J.S.P. 9, 4, 1980

ρόλων.¹⁷ Αλλά το ζήτημα αυτό δεν είναι δυνατόν να προσεγγισθεί ως προς την οικογένεια και μόνο, χωρίς σύνδεση με τον άμεσο και ευρύτερο περίγυρο, τον καταμερισμό των ρόλων και τις επιδράσεις του στην αγορά εργασίας. Με άλλα λόγια, το φαινόμενο της εξάρτησης στην ανπικειμενική και υποκειμενική του διάσταση αφορά τις σχέσεις των δύο φύλων και τους κοινωνικούς ρόλους όχι μόνο μέσα στην οικογένεια αλλά και σε σύνδεση με το χώρο εκτός "του προσωπικού".

Το γεγονός ότι στα πλαίσια της οικογένειας η εξάρτηση για τις γυναίκες είναι συνάρτηση της προσφοράς φροντίδας ενώ για τους άντρες της αποδοχής φροντίδας, επιδρά σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση των προσδοκιών και των στάσεων όσον αφορά το ερώτημα: φροντίδα από το κράτος, ή από την οικογένεια και τα συγγενικά πλέγματα;

Ερευνες από την Αγγλία και τις Σκανδιναβικές χώρες δείχνουν ότι οι γυναίκες συχνά προτιμούν τη βοήθεια από το κράτος παρά από τον άντρα τους ή τα παιδιά τους, ιδιαίτερα στην τρίτη ηλικία, γιατί έτσι νοιώθουν λιγότερο εξαρτημένες, σε αντίθεση με τους άντρες, οι οποίοι προτιμούν τη βοήθεια που προσφέρουν η οικογένεια, οι συγγενείς και οι φίλοι. Η Κ. Warness αποδίδει αυτή τη διαφορά στο γεγονός ότι οι άντρες, έχοντας συνηθίσει στην κοινωνικά αποδεκτή φροντίδα από την οικογένεια η οποία δεν θεωρείται εξάρτηση, αλλά κάτι το φυσικό, αποστρέφονται την κρατική παροχή γιατί έτσι έρχεται στην επιφάνεια η έμπρακτη αδυναμία τους και ανάγκη για φροντίδα, επομένως η εξάρτησή τους.

Στη χώρα μας οι προσδοκίες και απαιτήσεις των ηλικιωμένων από την οικογένεια εμφανίζονται αυξημένες, αλλά η θέση τους είναι διαφορετική γιατί οι ίδιοι ασκούν φροντίδα και με τη σύνταξή τους ενισχύουν το οικογενειακό εισόδημα. Εκτός λοιπόν από την παράμετρο φύλο επιδρούν εδώ και άλλοι παράγοντες, όπως :

- τα ισχύοντα συστήματα ανταποδοτικότητας, τα έγγραφα συμβόλαια φροντίδας μεταξύ των ηλικιών (π.χ. σου φροντίζω τα παιδιά σήμερα, ελπίζω ότι και εσύ θα με φροντίσεις αύριο όταν γεράσω), τα οποία συχνά συνδέονται και με υλικές προσφορές (π.χ. θα σου γράψω το σπίτι).

- Οι σχέσεις κράτους - πολίτη, ο τρόπος οργάνωσης των κοινωνικών υπηρεσιών και τα θώματα των πολιτών από την πρακτική της δημόσιας διοίκησης, κυρίως ο βαθμός στον οποίο ενισχύεται ή όχι η αίσθηση της εξάρτησης και ο στιγματισμός των ανθρώπων που χρησιμοποιούν τις υπηρεσίες.

- Οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια, και μεταξύ των ηλικιών. Είναι απαραίτητο να τονίσουμε εδώ την προσέγγιση του ζητήματος από τη σκοπιά της παραμέτρου ηλικία, η οποία σε συνδυασμό με την παράμετρο φύλο μας δίνει ένα ευρύ φάσμα διαφοροποιήσεων ανάλογα με την κοινωνική δόμηση των ρόλων (της παιδικής ηλικίας, της εφηβίας και της τρίτης ηλικίας).

Στο σχεδιασμό και την άσκηση κοινωνικής πολιτικής η επίδραση που μπορεί να έχει η αντίληψη των ατόμων περι εξαρτήσεων είναι σημαντική τόσο για την ανίχνευση και κάλυψη αναγκών, όσο και για την ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών αυτοβοήθειας σε ατομική και συλλογική βάση.

Ο στόχος εδώ είναι διττός:

- α. Να μην αποθαρρύνονται από τη διεκδίκηση προστασίας τα άτομα και οι οικογένειες που την χρειάζονται, αλλά και

17. M. R. Rank. Family structure and the process of exiting from welfare. *Journal of Marriage and the Family* v. 48 August 1986 Επίσης Βλ. Α. Μουσαίου (1985) *Οικογένεια και Παιδί στην Αθήνα* Ινστιτούτο του Παιδιού και Κ. Warness (1987) *On the Rationality of Caring in Sassoon. Women and the State* (1987) Allen & Unwin.

β. Να μην επιβαρύνονται οι υπάρχουσες υπηρεσίες από περιπτώσεις όπου η παρέμβαση των φορέων δεν είναι ούτε αναγκαία ούτε η πιο κατάλληλη.

Η σύγχρονη αντίληψη για την κοινωνική πολιτική στοχεύει στην αποφυγή του σπιγματισμού, μέσα από τη σωστή οργάνωση των κοινωνικών υπηρεσιών και την ανάπτυξη της κοινωνικής έρευνας, καθώς και στην προώθηση μέτρων τα οποία αφορούν την αποδέσμευση ατόμων και ομάδων από την κρατική αρωγή. Σχετικά με το τελευταίο, έρευνες για την έξοδο από συστήματα κοινωνικής πρόνοιας δείχνουν ότι η δομή της οικογένειας είναι η πιο σημαντική μεταβλητή.¹⁷ Η μεγαλύτερη διαφορά παρουσιάζεται ανάμεσα στις μονογονεϊκές οικογένειες με αρχηγό γυναίκα -οι οποίες παραμένουν μεγαλύτερο διάστημα μέσα στο σύστημα κρατικής φροντίδας και στις οικογένειες με δύο γονείς οι οποίοι συζούν. Άλλες σημαντικές μεταβλητές είναι η αγορά εργασίας, το μορφωτικό επίπεδο και η επαγγελματική εμπειρία των γονέων, ο αριθμός και η ηλικία των παιδιών και ο χρόνος παραμονής σε πρόγραμμα κοινωνικής βοήθειας. Με βάση το σκεπτικό της απεξάρτησης από τον κρατικό μηχανισμό, ορισμένες Ευρωπαϊκές χώρες, με πρώτη τη Σουηδία και μετά τη Γαλλία, αποφεύγουν τη στείρα επιδότηση στη μητέρα, και δίνουν έμφαση στη δημιουργία προϋποθέσεων για επανένταξη στην αγορά εργασίας. Εκφράζεται βέβαια εδώ η άποψη ότι αυτό δεν είναι ένα πέρασμα στην ανεξαρτησία, αλλά στην εξάρτηση από την αγορά εργασίας.¹⁸

Το δίπτυχο εξάρτηση - ανεξαρτησία έχει μεγάλη σημασία όχι μόνο για την αντιμετώπιση προβλημάτων, αλλά κατά κύριο λόγο, για την πρόληψη και την πρωτοβάθμια φροντίδα. Αν εξετάσουμε π.χ. θέματα αγωγής υγείας και οικογενειακού προγραμματισμού, όπου η οικογένεια παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, βλέπουμε ότι η αυτοεκτίμηση και η ανάπτυξη μορφών αυτενέργειας και αυτοβοήθειας αποτελούν αφετηρία για την επίτευξη των στόχων. Εδώ όμως φαίνεται και η διαλεκτική σχέση ανάμεσα σε άτομα και φορείς, σε άτυπα και τυπικά δίκτυα, στο ατομικό και το συλλογικό. Γι αυτό ο όρος αυτενέργεια είναι πιο πρόσφορος και με θετική ιδεολογική φόρτιση.

Ωστόσο, είναι απαραίτητο να συνδέονται παρόμοια ζητήματα με τη διερεύνηση των ορίων, τόσο του κράτους όσο και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με την ευρεία έννοια. Μέσα από αυτό το πρίσμα, η κλασική αντιπαράθεση της εποχής του κράτους πρόνοιας ανάμεσα στο υπολειμματικό και το θεσμικό μοντέλο, την επιλεκτική και την καθολική κάλυψη, χάνει τη σημασία της.

Γιατί όπως σωστά επισημαίνει ο πάντα επίκαιρος R. Titmuss :

" Η πρόκληση που αντιμετωπίζουμε δεν είναι η επιλογή ανάμεσα σε καθολικές και επιλεκτικές κοινωνικές υπηρεσίες. Η πραγματική πρόκληση βρίσκεται στην ερώτηση: ποιά συγκεκριμένη υποδομή καθολικών υπηρεσιών απαιτείται που να παρέχει το πλαίσιο αξιών και ευκαιριών μέσα και γύρω από το οποίο μπορούν να αναπτυχθούν κοινωνικά αποδεκτές επιλεκτικές υπηρεσίες που θα στοχεύουν στη θετική διάκριση, με ελαχιστοποίηση του κινδύνου σπιγματισμού, σε όφελος εκείνων που έχουν τις μεγαλύτερες ανάγκες. " ¹⁹

Σήμερα η οικογένεια και τα άτυπα δίκτυα βρίσκονται στην πρώτη γραμμή προτίμησης, τουλάχιστον για ένα μεγάλο μέρος της άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Οι τάσεις του σύγχρονου προνοιακού πλουραλισμού και της διάχυσης της φροντίδας μέσα στην κοινωνία τονίζουν κάτι που υπήρχε και πριν αλλά δεν προσεγγιζόταν με τον ίδιο τρόπο: τον κεντρικό ρόλο της οικογένειας στην κοινωνική αναπαραγωγή και την προσφορά της στην παροχή φροντίδας. Το σημαντικό είναι ότι επιχειρείται μία κριτική θεώρηση των κρατούντων

18. S.B.Kammerman & A.J. Kahn Income transfers and mother - only families in eight countries. *Social Service Review* v. 57/ 1983.

19. R. Titmuss (1987) *The Philosophy of Welfare*, Allen & Unwin

ιδεολογικών προτύπων, ενώ προτείνονται και διεκδικούνται υπηρεσίες στήριξης και υποδομής για τους φορείς φροντίδας, κίνηση η οποία στη χώρα μας βρίσκεται στην εμβρυακή της μορφή. Στη βάση όμως όλων αυτών των προτάσεων και προσπαθειών βρίσκεται η διαπλοκή του Δημόσιου με το Προσωπικό και η αναδιάρθρωση των σχέσεων οικογένειας, κράτους και ιδιωτικού τομέα, σε εθνική και υπερεθνική διάσταση. Τι μορφές και νέα συστήματα θα αναδυθούν μέσα από αυτή την αναδιάρθρωση; Η απάντηση δεν μπορεί να είναι ενιαία και ο σημαντικότερος διαχωρισμός φαίνεται αυτή τη στιγμή να αναπτύσσεται ανάμεσα στην Ευρώπη του Προνοιακού Καπιταλισμού και την Ευρώπη της απόλυτης φτώχειας, των προσφύγων και των μειονοτήτων. Δηλαδή μία νέα σύνθεση αντιφάσεων η οποία καθιστά επιτακτική την ανίχνευση νέων μορφών παρέμβασης, όπου ο προβληματισμός γύρω από τη σχέση οικογένειας - κράτους είναι πάντα επίκαιρος.